

УДК 37.015.31:17.021.1(4)

DOI 10.31652/2415-7872-2022-71-109-115

МАРИНА ДАВИДЮК

orcid.org/0000-0002-2055-601X

marina_davydyuk@ukr.net

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки, професійної освіти та
управління освітніми закладами,
ВДПУ імені Михайла Коцюбинського,
вул. Острозького, 32, м. Вінниця

ДМИТРО МАТЮК

orcid.org/0000-0002-1169-2896

mdvdeutschlehrer@gmail.com

кандидат педагогічних наук, старший викладач
кафедри німецької філології
ВДПУ імені Михайла Коцюбинського,
вул. Острозького, 32, м. Вінниця

СОФІЯ МУЗИКА

sofia.horik@gmail.com

аспірантка кафедри педагогіки,
професійної освіти та управління освітніми закладами
ВДПУ імені Михайла Коцюбинського,
ул. Острозького, 32, м. Вінниця

ПРОФІЛАКТИКА БУЛІНГУ В ЗАКЛАДІ ОСВІТИ: ЕФЕКТИВНІ ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРАКТИКИ

У статті представлений аналіз проблеми булінгу в закладі освіти. Розглядаються найбільш ефективні програми профілактики й подолання булінгу в закладах освіти європейських країн. Такими елементами виступають: навчальні сесії для здобувачів освіти та для педагогів і шкільної адміністрації; тренінг з навчання навикам соціальної адаптації для жертв булінгу та для дітей у важкій життєвій ситуації; друковані навчальні матеріали (посібники, буклети, дорожні карти), присвячені питанням правової, адміністративної та соціальної відповідальності за цькування в закладі освіти та поза його межами; рольові ігри, проектна діяльність, організація дискусійних клубів для підлітків; розробка і впровадження внутрішньої шкільної політики стосовно булінгу, контроль за шкільними та пришкольними територіями. Представлені рекомендації щодо професійної підготовки майбутнього вчителя до профілактики булінгу в закладі освіти, де акцентовані відповідні принципи та форми реалізації навчальних завдань: принцип контекстного підходу до навчання; принцип системного підходу; принцип модульності змісту навчальних занять. Найбільш ефективні форми проведення навчальних занять: майстер-класи, воркшопи, соціально-психологічні тренінги. Методи і прийоми навчання майбутнього вчителя стратегіям профілактики булінгу в закладі освіти: кейс-стаді, рольові та ділові ігри, імітаційне моделювання, веб-квести, дискусії, ігри-драматизації, що дозволяють здобувачам вищої освіти оволодіти належним обсягом психолого-педагогічних знань для ідентифікації різних проявів булінгу в середовищі школярів і діагностики специфічних рис дітей-жертв булінгу.

Ключові слова: булінг, освітній процес, підліткова агресія, антибулінгова політика, заклад освіти, віктимна поведінка, соціальні навика, відповідальність.

MARYNA DAVYDIUK

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
of the Department of Pedagogy, Vocational Education
and Management of Educational Institutions at
Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynskyi State Pedagogical
University,
Ostrozko Str. 32, Vinnytsia

DMYTRO MATIUK

Candidate of Pedagogical Sciences,
Senior Lecturer of the Department of German Philology
at Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynskyi State Pedagogical
University,
Ostrozko Str. 32, Vinnytsia

SOPHIA MUZYKA

Postgraduate Student of the Department of Pedagogy,
Vocational Education and Management of Educational Institutions
at Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynskyi
State Pedagogical University,
Ostrozko Str. 32, Vinnytsia

BULLYING PREVENTION IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS: EFFECTIVE EUROPEAN PRACTICES

The article presents the analysis of the problem of bullying in an educational institution. The most effective programs for preventing and overcoming bullying in educational institutions of European countries are considered. General recommendations on the application of foreign practices in domestic pedagogical institutions of higher education for the formation of future teachers' work skills in the prevention of bullying are presented. The key elements of effective anti-bullying programs are OBPP (Olweus Bullying Prevention Program), KiVa, Positive Action, Flemish School-Based Anti-Bullying Programme, Irish Nationwide Anti Bullying Programme, Steps to Respect, The Friendly Schools Project, S.S. GRIN-aimed at improving the relations of all participants in the educational process in general, due to the development of social skills among teachers, administrators, parents and other adults. These

elements are the following: educational sessions for students and for teachers and school administration; training on teaching social adaptation skills for victims of bullying and for children in difficult life situations; printed educational materials (manuals, booklets, road maps) devoted to issues of legal, administrative and social responsibility for bullying in an educational institution and outside its boundaries; role-playing games, project activities, organization of discussion clubs for teenagers; development and implementation of an internal school policy regarding bullying, control of school and pre-school territories. When organizing the educational process for future teachers, it is necessary to model such educational situations, during which comfortable conditions are created for unhindered communication with each other and with the teacher, trust relations are established, the content of the conversation becomes personally accepted, valuable for each of its participants. This can be achieved through the creation of didactic and communicative situations of interactive learning.

Recommendations for the professional training of future teachers for the prevention of bullying in an educational institution are presented, where relevant principles and forms of implementation of educational tasks are emphasized: the principle of a contextual approach to learning; the principle of system approach; the principle of modularity of educational classes' content. The most effective forms of conducting educational classes are the following: master classes, workshops, social and psychological trainings. Methods and techniques of future teachers' training in bullying prevention strategies in an educational institution are the following: case studies, role-playing and business games, simulation modeling, web quests, discussions, dramatization games, which allow students of higher educational establishments to acquire the appropriate amount of psychological and pedagogical knowledge to identify various manifestations of bullying among schoolchildren and diagnosis of specific features of children who are victims of bullying.

Key words: bullying, educational process, adolescent aggression, anti-bullying policy, educational institution, victim behavior, social skills, responsibility.

Нині проблема шкільного цькування, або булінгу, є поширеним явищем у закладах загальної освіти різних країн. Про це свідчать соціологічні та психологічні дослідження шкільного повсякдення, здійснені в останні десятиліття в європейських країнах. Спостереження проводились у тих класах, де знущаються над однолітками [7]. Виявилось, що у досліджуваних класах цькування сприймається як соціально прийнятна та схвалювана норма поведінки в групі. Зрозуміло, що таке викривлене сприйняття норми впливає на спроможність дітей адекватно реагувати на «хуліганські» витівки учнів. А байдужість з боку вчителів і шкільної адміністрації призводить до деструктивної соціалізації й подальшого самоствердження підлітків за рахунок насильства й поза межами школи. З огляду на це, ключовою стає в подібного роду ситуаціях саме позиція вчителя: адже він – носій моделей соціальної поведінки в школі. Відповідно те, в який спосіб педагог реагує на ситуацію цькування, визначає подальшу поведінку дітей, їхню довіру до дорослих в ситуаціях булінгу та інших контекстах соціальної взаємодії.

За минулі десятиліття розроблено декілька програм профілактики булінгу в закладах освіти європейських країн, які вже довели свою ефективність, в Україні ця тенденція в останні роки лише почала розвиватися, тому на сьогодні вкрай важливо і необхідно готувати таких педагогів, які мають більш розширені знання та навички у сфері спілкування дітей між собою та з дорослими, володіють методами і прийомами профілактики та подолання агресивної поведінки учнів.

Випадки агресивної поведінки школярів, що тягнуть за собою серйозні наслідки (суїцид, нервові зриви, порушення харчової поведінки тощо), підтверджують необхідність максимально ефективної підготовки вчителя до розв'язання конфліктів, уміння їх розпізнавати і запобігати їм, адекватно діяти із захисту себе та учнів від насильства з боку агресивних підлітків. Тому вважаємо за потрібне проаналізувати ключові елементи антибулінгових програм, які вже довели свою ефективність у закладах освіти різних країн, і розробити на цій основі систему методичних орієнтирів щодо підготовки майбутніх педагогів до профілактики булінгу.

Мета статті – проаналізувати структурні компоненти та зміст ефективних антибулінгових програм, які реалізуються в європейському освітньому просторі, розробити рекомендації щодо застосування зарубіжних практик у вітчизняних педагогічних закладах вищої освіти.

На сьогодні комплексних програм протидії булінгу в світовій освітній практиці застосовується декілька: OBPP (Olweus Bullying Prevention Program), KiVa, Positive Action. Вони вже довели свою ефективність у багатьох країнах світу, при чому на їх основі створені деякі локальні проекти, як-от: Flemish School-Based Anti-Bullying Programme, Irish Nationwide Anti Bullying Programme, Steps to Respect, The Friendly Schools Project, S.S. GRIN [6].

Steps to Respect – програма, призначена для зменшення випадків цькування у школі. Крім роботи безпосередньо з булінгом, вона спрямована на оздоровлення відносин усіх учасників освітнього процесу загалом (наприклад, за рахунок розвитку соціальних навичок у вчителів, адміністрації, батьків та інших дорослих). Програма розроблена на підтримку антибулінгових законодавчих проектів, запропонованих Міністерством юстиції США. Вона почала працювати з 2001 року [13].

Steps to Respect працює як на рівні всієї школи, так і всередині класу. На шкільному рівні організовуються: 1) навчальна сесія для всіх учасників освітнього процесу з цілями програми та її змісту і 2) дві поглиблені навчальні сесії для всіх співробітників школи, у межах яких

зосереджуються питання ефективного контролю за учнями і адекватних втручань у ситуації цькування. Рівень класу реалізується на основі навчального плану, що складається з 11 уроків, які проходять протягом трьох-чотирьох місяців. Існують три ступені навчальної програми: для учнів 3-4-х класів, 4-5-х класів та 5-6-х класів. Уроки зосереджені на виявленні різних видів булінгу, агресивної поведінки, реакцій у відповідь на цькування, на навчанні емпатії та вмінні регулювати власні емоції, а також на практичних навичках підтримки дружніх відносин з однолітками і розв'язання конфліктів. Після закінчення першої частини уроків за навчальним планом йдуть заняття, де використовується література, що розвиває емпатію. Один із варіантів застосування програми передбачає залучення батьків учнів.

Програма Steps to Respect – одна з найпоширеніших у закладах освіти: при впровадженні цієї програми школа отримує навчальні посібники для персоналу та для сім'ї, посібник з програм та навчальні плани для 3-5-х класів. Також до школи направляються відеоматеріали, що супроводжують програму. Експериментальна оцінка показала, що програма ефективна для підвищення кількості соціальних взаємодій, почуття відповідальності в школярів у ситуаціях цькування, і навіть сприяє навчанню персоналу новим способам реагування на шкільне цькування [8].

S.S. GRIN – це шкільна програма, спрямована на те, щоб допомогти дітям підвищити свої соціальні навички. Вона була розроблена у форматі тренінгу з навчання навикам соціальної адаптації для жертв булінгу (насамперед соціального, пов'язаного з відмовою від спілкування) та для дітей у важкій життєвій ситуації [4]. Цей тип програми протидії булінгу може бути застосований до цілого ряду проблем (агресивність, занижена самооцінка, депресія, соціальна тривога, соціальне сирітство), а не лише до проблеми булінгу. Автори стверджують, що програма виходить за рамки найпоширеніших соціальних навиків, підкреслюючи когнітивні аспекти побудови взаємин та роботи з емоціями. Тобто діти не тільки дізнаються про самі комунікаційні навички, а й навчаються використовувати їх свідомо. Подібний тренінг може допомогти школярам самостійно регулювати власні емоції, а також покращувати свої навички копінг-стратегій. Загалом програма є поєднанням методів соціального навчання з методами когнітивно-поведінкової терапії. За структурою S.S. GRIN досить складна, оскільки її зміст включено у викладання одразу кількох шкільних дисциплін. Кожен урок складається з дидактичної інструкції у поєднанні з активною практикою, такою як рольова гра, моделювання чи обговорення. Діти беруть участь у групових заняттях протягом восьми тижнів поспіль. Кожен урок триває близько години. Групи очолюються консультантом зі школи та стажером, які навчалися і перебували під наглядом одного з інструкторів програми.

Friendly Schools Project – перша ініціатива боротьби з булінгом, розроблена на основі великих досліджень австралійських дітей і підлітків. Проєкт націлений на три основні групи: а) всю спільноту школярів; б) сім'ї; в) окремо виділяється група учнів 4-5-х класів та їхніх учителів. Апробація була проведена в 15 початкових школах Австралії, у дослідженні ефективності брала участь група більше 1000 учнів у віці від 8 до 9 років і еквівалентна їй контрольна група. Дослідження тривало три роки, враховувалися дані до, під час та після впровадження програми [11].

Проєкт було реалізовано протягом усього навчального процесу. Він включав три основні вектори трансформації: політика школи, сімейний вплив та навчальна програма в класі. Спеціально створені комітети з координації програми в кожній школі були забезпечені навчальними посібниками, що містили приклади, ідеї та стратегії, які могли б бути корисними при реалізації політики боротьби з булінгом. Учителі отримували структуровані посібники та додатково навчалися, а також надавали учням конкретну навчальну програму, яка включала дев'ять різних видів діяльності: рольові ігри, проєктну діяльність, дискусійний клуб тощо. Зміст проєкту було зосереджено на розумінні того, що таке цькування, повідомлення про випадки агресії дорослим, адекватні відповіді та підтримку постраждалих учнів. Учні та їхні батьки отримали буклети, що містять конкретну інформацію про програму та інструкцію.

Friendly Schools була теоретично обґрунтованою програмою. Освітні методи проєкту (наприклад, рольове моделювання, драматична діяльність, навчання новим навикам і т. д.) були засновані на уявленнях, отриманих із соціальної когнітивної теорії та кількох інших. В основі проєкту лежала ідея про те, що розвиток таких якостей, як стійкість, позитивна самооцінка, емпатія, соціальні навички, навички саморегуляції, ухвалення рішень та розв'язання конфліктів можуть допомогти захистити учнів від шкідливого впливу булінгу. Робота з однолітками є одним із центральних тем фінської програми. Робота з цією категорією осіб, залучених у булінг, полягає у збільшенні здатності дітей розпізнавати ситуації цькування і вміти протидіяти їй, використовуючи можливості колективу.

Фінська програма включає в себе як універсальні дії щодо запобігання випадкам булінгу, так і специфічні дії з втручання в ситуації шкільного цькування. Програма має три різні вікові версії: для дитячого садка, 1-3-го та 4-6-го класів. До специфічних дій у KiVa можна віднести використання відеогри та анімаційних уроків як доповнення до буклетів та спілкування з педагогами. Також у кожній школі команда із трьох вчителів (або іншого шкільного персоналу) разом із класним

керівником розглядають кожен випадок булінгу, який був засвідчений чи виявлений. Випадки аналізуються через низку індивідуальних та невеликих групових обговорень з жертвами та ініціаторами, згодом організуються систематичні зустрічі. Крім того, вчитель у класі зустрічається з двома-чотирма однокласниками з високим соціальним статусом, спонукаючи їх підтримати постраждалу дитину.

Універсальні дії боротьби зі шкільним цькуванням включають 20 годин уроків для учнів, які проводяться вчителями у класі протягом навчального року. Основними цілями уроків є: а) підвищення поінформованості про роль, яку група відіграє у підтримці булінгу; б) посилення почуття емпатії по відношенню до жертв; в) просування стратегій підтримки жертви. Уроки включають обговорення, групову роботу, рольові вправи. По мірі проходження уроків клас формує внутрішні правила щодо уникнення булінгу, його запобігання та боротьби з ситуаціями шкільного цькування [9].

Серед програм протидії багато тих, де наголос робиться не стільки на сам булінг, скільки на роботу з будь-якою відхиленою або агресивною поведінкою. Це дослідження : З. Фрейда, К. Лоренца, В. Гесса, Р. Джекобса, Н. Міллера, Л. Берковіца, та ін., кожний з яких подає своє трактування агресії та агресивної поведінки [3].

Проаналізувавши ключові елементи кількох антибулінгових програм, які зарекомендували себе як дієві, можемо дійти висновку, що у переважній більшості програм присутні ідентичні компоненти, а саме: регулярні зустрічі психологів і педагогів з батьками (не рідше ніж раз на місяць), проведення навчальних тренінгів, інтенсивна робота з представниками шкільної адміністрації, застосування дисциплінарних методів, розробка і впровадження внутрішньошкільної політики стосовно булінгу, контроль за шкільними та пришкільними територіями.

Педагоги, адміністрація школи, робочий персонал закладів освіти та батьки мають діяти як одна команда, оскільки, провівши опитування, можна побачити, що ситуації знущань можуть відбуватися будь-де в школі та поза її межами, що дійсно ускладнює зауваження та запобігання знущання педагогам: 43,4% дітей стверджують, що зазнавали знущань у шкільному коридорі або на сходах, 42,1% стали жертвами знущань у класі, 26,8% мали негативний досвід у шкільній їдальні, 21,9% стикалися з небажаною поведінкою однолітків за межами шкільної території, тоді як 12,1% мали такий досвід у роздягальні чи ванній (результати досліджень Allison Academy) [10]. Жерти цькування у школі можуть відчувати низку проблем із фізичним, соціальним, академічним та психічним здоров'ям. Це також попереджувальні знаки, які необхідно враховувати, якщо є сумніви, що хтось став жертвою знущань.

Хоча основна увага приділяється негативним наслідкам булінгу для жертв, слід сказати, що самі хулігани також страждають від негативних наслідків своїх дій. Якщо їх вчасно не виправити, такі дії можуть призвести до проблем із пристосуванням до суспільства, а також з розвитком позитивних почуттів та бажаних моделей поведінки у пізнішому віці. Хулігани схильні до ризику зловживання алкоголем у дорослому віці, а також ризику бійок, насильства у відносинах та злочинної поведінки. Зазвичай вважається, що у булінгу є дві сторони: хуліган та жертва. Однак є і третя сторона, яка також може страждати від негативних наслідків булінгу, хоч і без прямої участі, це – спостерігачі знущань. Деякі дослідження показали, що діти, які стали свідками знущань, можуть пропускати заняття, бути схильними до надмірного вживання тютюну, алкоголю та наркотиків у дорослому віці, а також мати низку психологічних проблем. Простіше кажучи, булінг часто призводить до низки негативних наслідків як для всієї особистості, так і усього суспільства.

Важливо розуміти, що знущання – це не лише проблема школи. Небажана поведінка у дітей часто є наслідком певних проблем та викликів, що стоять перед суспільством загалом. Тим не менш, школа, безумовно, стає відповідним місцем для реагування, щоб запобігти знущанням, якщо вони мають місце. Причина проста: знущання, яке не припиняється в школі і в колективі, перейдуть в інше місце, на все суспільство. Якщо вони не отримають допомогу, і хулігани, і їхні жертви зіткнуться із труднощами дорослішання та спроби вписатись у суспільство. Ось чому цькування є проблемою, яку необхідно викорінювати в зародку.

Вчителі наразі перебувають у авангарді реалізації шкільної антибулінгової політики. Розглядаючи, що необхідно для реалізації програми ОБРР на загальношкільному рівні, Д. Ольвеус виявив, що найважливішими передумовами є відкрита комунікація серед вчителів та увага школи до проблем цькування. Ставши свідками цькування, вчителі повинні відразу ж повідомити про це своїх колег, щоб ті, своєю чергою, могли звернути увагу на поведінку конкретних учнів на уроках і поза ними. Значення, яке персонал надає темі булінгу та поширенню інформації про програму протидії на весь педагогічний склад, – умова успішного впровадження антибулінгової програми на рівні класу. Багато програм (типу KiVa та ОБРР) включають підготовку вчителів як частину впровадження своїх рекомендацій. Важливо, щоб навички роботи з цькуванням були вбудовані в програми професійної підготовки для педагогів, і молоді вчителі, зі свого боку, могли отримати фінансову підтримку для проходження курсів підвищення кваліфікації з відповідної тематики.

Існує перелік важливих для педагога і професійно значущих особистісних якостей, таких як комунікативність, переконливість, гнучкість, чуйність, відповідальність, цілеспрямованість, а також толерантність, як одна з найважливіших рис учителя. Толерантність – якість, що характеризує ставлення до іншої людини як до рівної особистості, і виражається у свідомому придушенні почуття можливого неприйняття (зовнішність, манера мовлення, смаки, спосіб життя, переконання тощо). Толерантність передбачає налаштованість на розуміння та діалог з іншим, визнання та повагу його права на відмінність. Толерантність як професійно значуща якість майбутнього педагога сприятиме здійсненню психолого-педагогічної підтримки дітей, які зазнають насильства, та дітей, котрі здійснюють насильство, подолання їхнього психологічного відчуження, почуття провини, формування толерантної громадської думки, в тому числі з боку їхніх однолітків, виключення упереджень щодо постраждалих, кривдників та свідків насильства.

При організації освітнього процесу для майбутніх учителів потрібне моделювання таких навчальних ситуацій, під час яких створюються комфортні умови для безперешкодного спілкування один з одним та викладачем, встановлюються довірчі відносини, зміст розмови стає особистісно прийнятним, ціннісним для кожного із його учасників. Цього можна досягти через створення дидактико-комунікативних ситуацій інтерактивного навчання. Продемонстрував свою ефективність прийом розв'язання конкретних ситуацій, сутність якого полягає у проведенні колективного аналізу описаної ситуації, визначення способу її вирішення та публічного захисту обраної стратегії. У ході розгляду навчальних ситуацій студенти набувають навиків колективної роботи, навчаються проводити аналіз, самостійно моделювати рішення, аргументовано та доказово відстоювати власні погляди.

Нами розроблені рекомендації щодо професійної підготовки майбутнього вчителя до профілактики булінгу в закладі освіти, де акцентовані відповідні принципи та форми реалізації навчальних завдань:

- принцип контекстного підходу до навчання (коли за допомогою системи дидактичних методів і засобів, традиційних і нових, моделюється соціальний зміст професійної діяльності, здійснюється трансформація навчальної діяльності у професійну діяльність фахівця. Під час використання контекстного навчання створюється система внутрішніх і зовнішніх умов поведінки і діяльності людини, котра впливає на сприйняття, розуміння і перетворення конкретної ситуації) [2];
- принцип системного підходу (передбачає визначення цілей, завдань і мети професійної підготовки майбутнього вчителя, створення концепції (основних напрямків, стратегії їх реалізації, програм і методик), визначення структурних компонентів системи, встановлення характеру взаємозв'язку між ними, виявлення рівнів і критеріїв оцінки результативності означеної діяльності) [1];
- принцип модульності змісту навчальних занять (оскільки ми бачимо першочерговий пріоритет у вивченні саме найбільш ефективних компонентів антибулінгових програм, то вважаємо за доцільне опрацьовувати практичну реалізацію цих компонентів окремими змістовими модулями).

Формами навчальних занять можуть бути як традиційні (практичні, лабораторні, семінарські), так і специфічні, спрямовані на розв'язання вузьких навчальних цілей: майстер-класи, воркшопи, соціально-психологічні тренінги. Методи і прийоми навчання майбутнього вчителя стратегіям профілактики булінгу в закладі освіти: кейс-стаді, рольові та ділові ігри, імітаційне моделювання, веб-квести, дискусії, ігри-драматизації, що дозволяють здобувачам вищої освіти оволодіти належним обсягом психолого-педагогічних знань для ідентифікації різних проявів булінгу в середовищі школярів і діагностики специфічних рис дітей-жертв булінгу. Майбутні педагоги в такий спосіб можуть навчитися вирізняти безпосередній булінг (приміром, коли одна дитина явно вимагає в іншій гроші або речі, та опосередкований, коли група учнів розповсюджує плітки про свого однокласника). При цьому майбутні педагоги отримують можливість усвідомити складнощі діагностики булінгу. Оскільки він зазвичай відбувається не тільки і не стільки в приміщеннях для навчальних занять чи в коридорах, але й у їдальні чи вбиральнях під час перерви. На шкільному подвір'ї, дорогою додому або в кіберпросторі, а добровільні повідомлення дітей про факти цькування або знущання однокласників, як правило, табуовані. Таким чином у процесі професійної підготовки майбутнього вчителя варто створювати умови, що базуються на вивченні ключових елементів найбільш ефективних антибулінгових програм, практикованих в європейському освітньому просторі, що дозволить навчити майбутніх освітян ідентифікувати факти булінгу в дитячому й підлітковому середовищі, діагностувати види і форми прояву небажаної поведінки учнів, розрізняти булерів і жертв цькування, проводити відповідну роботу із пасивними спостерігачами ситуацій булінгу, впроваджувати елементи профілактичної роботи з попередження булінгу, зокрема під час педагогічної практики в закладі освіти.

Висновки. На сучасному етапі суспільного розвитку важливими виявляється виховання в молодого покоління толерантності і поваги до суспільних норм і правил. Негативними наслідками

відсутності таких виховних впливів стає соціально неприйнятно, агресивна поведінка серед дітей, підлітків та юнацтва, наслідки чого часто бувають доволі трагічними. Одна з форм прояву цієї неприйнятної поведінки – булінг, або цькування. Він може мати місце як у закладі освіти, так і поза його межами. В європейських країнах останніми роками зарекомендували свою ефективність декілька антибулінгових програм, ознайомлення з ключовими елементами яких дозволяє покращити професійну підготовку майбутнього вчителя і сформувати в нього навички протидії булінгу в дитячому середовищі. У ході підготовки майбутніх педагогів до профілактики булінгу важливим є знайомство з діагностичним інструментарієм, який передбачає прямий або опосередкований збір інформації щодо проявів булінгу в освітньому процесі, опанування на власному досвіді прийомів і методів роботи з дітьми та підлітками для зняття агресії та реабілітації жертв булінгу, обговорення проблеми булінгу у закладі освіти на всіх рівнях; навчання майбутніх учителів стратегіям профілактики булінгу.

Література

1. Ковальчук В.А. Системний підхід у дослідженні проблеми підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем. *Професійна педагогічна освіта: системні дослідження : монографія* за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 279-296.
2. Кузьминський А.І. Наукові засади методичної підготовки майбутнього вчителя математики. Черкаси: ЧНУ ім. Б.Хмельницького, 2009. 320с.
3. Лоренц К. Агрессия. Римис, 2019. 352 с.
4. Adventures Aboard the S.S. Grin: Grades P.3 – 5. URL.: <https://www.centervention.com/adventures-aboard-the-s-s-grin/>
5. Bandura A. (1973). *Aggression: A Social Learning Analysis*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
6. Clarkson, S., Charles, J. M., Saville, C. W. N., Bjornstad, G. J., & Hutchings, J. (2019). Introducing KiVa school-based antibullying programme to the UK: A preliminary examination of effectiveness and programme cost. *School Psychology International*. P.347–365. URL.: <https://doi.org/10.1177/0143034319841099>.
7. Dan Olweus, Mona E. Solberg, Kyrre Breivik. (2020). Long-term school-level effects of the Olweus Bullying Prevention Program (OBPP). *Scandinavian Journal of Psychology*. Volume 61, Issue 1. Special issue on School bullying and cyberbullying among children and adolescents. P. 108-116. URL.: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/sjop.12486>.
8. Dlugosz, John, Manning, Amy, Dulmus, Catherine . (2009). The Steps to Respect Program as a Means to Increasing Feelings of School Safety Among Students. URL.: https://www.researchgate.net/publication/268107099_The_Steps_to_Respect_Program_a_s_a_Means_to_Increasing_Feelings_of_School_Safety_Among_Students.
9. Finnish program against bullying. URL.: <https://www.kivaprogram.net/>
10. How to stop bullying in school. URL.: <https://www.allisonacademy.com/parents/parenting/how-to-stop-bullying-in-school/>
11. Introducing Friendly Schools. An evidence-based whole-school approach to social and emotional wellbeing and bullying prevention. URL.: <https://friendlyschoools.com.au/>
12. Salmivalli C., Karna A. & Poskiparta E. (2009). From peer putdowns to peer support: A theoretical model and how it translated into a national anti-bullying program. In S.R. Jimerson, S.M. Swearer, & D.L. Espelage (Eds.). *Handbook of bullying in schools: An international perspective*. New York: Guilford. P. 441–454. URL.: <https://psycnet.apa.org/record/2010-06797-031> (KiVa).
13. Steps to Respect: A Bullying Prevention Program. URL.: <https://cdc.thehcn.net/promiseppractice/index/view?pid=981>.

References

1. Kovalchuk V.A. Systemnyi pidkhiid u doslidzhenni problemy pidhotovky maibutnikh uchyteliv do roboty v umovakh variatyvnosti osvitno-vykhovnykh system [A systematic approach to the study of the problem of preparing future teachers for work in the conditions of the variability of educational systems]. *Profesiina pedahohichna osvita: systemni doslidzhennia : monohrafiia* za red. O. A. Dubaseniuk. Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2015. S. 279-296 (in Ukrainian).
2. Kuzmynskiy A.I. Naukovi zasady metodychnoi pidhotovky maibutnoho vchytelia matematyky [Scientific foundations of methodical training of the future teacher of mathematics]. Cherkasy: ChNU im. B.Khmelnitskoho, 2009. 320 s. (in Ukrainian).
3. Lorents K. Ahressiya [Aggression]. Rymys, 2019. 352 s. (in Russian).
4. Adventures Aboard the S.S. Grin: Grades P.3 – 5. URL.: <https://www.centervention.com/adventures-aboard-the-s-s-grin/>
5. Bandura, A. (1973). *Aggression: A Social Learning Analysis*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall (in English).
6. Clarkson, S., Charles, J. M., Saville, C. W. N., Bjornstad, G. J., & Hutchings, J. (2019). Introducing KiVa school-based antibullying programme to the UK: A preliminary examination of effectiveness and programme cost. *School Psychology International*. P.347–365. URL.: <https://doi.org/10.1177/0143034319841099>. (in English).
7. Dan Olweus, Mona E. Solberg, Kyrre Breivik. (2020). Long-term school-level effects of the Olweus Bullying Prevention Program (OBPP). *Scandinavian Journal of Psychology*. Volume 61, Issue 1. Special issue on School

- bullying and cyberbullying among children and adolescents. P. 108-116. URL.: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/sjop.12486>. (in English).
8. Dlugosz, John, Manning, Amy, Dulmus, Catherine (2009). The Steps to Respect Program as a Means to Increasing Feelings of School Safety Among Students. URL.: https://www.researchgate.net/publication/268107099_The_Steps_to_Respect_Program_as_a_Means_to_Increasing_Feelings_of_School_Safety_Among_Students. (in English).
 9. Finnish program against bullying. URL.: <https://www.kivaprogram.net/> (in English).
 10. How to stop bullying in school. URL.: <https://www.allisonacademy.com/parents/parenting/how-to-stop-bullying-in-school/> (in English).
 11. Introducing Friendly Schools. An evidence-based whole-school approach to social and emotional wellbeing and bullying prevention. URL.: <https://friendlyschools.com.au/> (in English).
 12. Salmivalli C., Karna A. & Poskiparta E. (2009). From peer putdowns to peer support: A theoretical model and how it translated into a national anti-bullying program. In S.R. Jimerson, S.M. Swearer, & D.L. Espelage (Eds.). Handbook of bullying in schools: An international perspective. New York: Guilford. P. 441-454. URL.: <https://psycnet.apa.org/record/2010-06797-031> (KiVa). (in English).
 13. Steps to Respect: A Bullying Prevention Program. URL.: <https://cdc.thehcn.net/promiseppractice/index/view?pid=981>. (in English).

УДК 348.74/14

DOI 10.31652/2415-7872-2022-71-115-121

НАДІЯ ОПУШКО

orcid.org/0000-0002-3013-2675

hmarka52@gmail.com

кандидат педагогічних наук, доцент, докторант кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
вул. Острозького, 32, м. Вінниця

СТАНОВЛЕННЯ ДУАЛЬНОГО НАВЧАННЯ В НІМЕЦЬКОМОВНИХ КРАЇНАХ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

У статті досліджено становлення дуального навчання в німецькомовних країнах. Використовуючи методи аналізу, систематизації та узагальнення матеріалу, а також, послуговуючись принципом історизму та об'єктивності, було здійснено ретроспективний аналіз історичних процесів, які сприяли розвитку дуального навчання в системі професійної освіти таких країн як Німеччина й Австрія. Установлено, що дуальна форма професійного навчання заснована на ремісничих професіях, а її розвиток розглядають у контексті практики виробничого підприємства; оцінено роль педагогічного колективу в освітньому процесі (майстер-ремісник), в учнівстві та майстер виробництва на підприємстві); зміст і методи навчання були безпосередньо пов'язані з реальними умовами виробництва і його потребами.

Історичний аналіз розвитку дуального навчання в німецькомовних країнах дозволив виокремити основні етапи його становлення (середньовіччя, XVII-XVIII ст., XIX ст., 60-ті р. XX ст., нинішній час).

Ключові слова: дуальність, дуальне навчання, німецькомовні країни, аналіз, ремісники, становлення, форма навчання, професійна освіта.

NADIYA OPUSHKO

Candidate of pedagogical sciences (Ph. D), associate professor of pedagogy, vocational education and management of educational institutions Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Ostrozhskoho str. 32, Vinnytsia

BECOMING OF DUAL EDUCATION IN GERMAN-SPEAKING COUNTRIES: A RETROSPECTIVE ANALYSIS

The article examines the development of dual education in German-speaking countries. Using the methods of analysis, systematization and generalization of the material, as well as using the principle of historicism and objectivity, the author carried out a retrospective analysis of historical processes that contributed to the development of dual education in the professional education system of countries such as Germany and Austria. It was established that the dual form of vocational training is based on craft professions, and its development is considered in the context of the practice of a manufacturing enterprise; the role of the pedagogical team in the educational process (master craftsman), in apprenticeship, and production master at the enterprise was evaluated); the content and methods of training were directly related to the real conditions of production and its needs. The historical analysis of the development of dual education in German-speaking countries made it possible to single out the main stages of its formation (the Middle Ages, the XVII-XVIII centuries, the XIX century, the 60s of the XX century, the present time).

Key words: duality, dual education, German-speaking countries, analysis, craftsmen, formation, form of education, professional education.